

تشیع در شمال عراق

آنچه در اصطلاح تاریخی عراق نامیده می شود از جنوب تا حوالی سامرا است. که در فاصله یک صد کیلومتری شمال بغداد قرار دارد و در یک مقطع میانه قرن سوم، پایتخت دولت عباسی بود. به همین دلیل دو امام شیعه، امام هادی و عسکری - علیهما السلام - که زندانی و تحت کنترل دولت عباسی بودند، در این شهر مدفون هستند.

در اصل، تشیع در جنوب عراق تا بغداد، نفوذ یافت و از آنجا به تدریج به سمت شمال رفت. اکنون شهر بلد در فاصله بیست کیلومتری سامراء از شهرهای شیعه نشین در این ناحیه است. در سامرا، تشیع سابقه ای ندارد. تنها میرزای شیرازی مرجع بزرگ شیعه، دوران مرجعیت خود را در این شهر سپری کرد و به همین دلیل، شمار زیادی از طلاب و فضلا به این شهر آمدند. اما با درگذشت وی در سال ۱۳۱۲ ق بار دیگر مرجعیت به نجف و کربلا برگشت. مدرسه مرحوم میرزای شیرازی تا این اواخر طلابی داشت و گهگاه طلابی هم از نجف و کربلا شب های جمعه به سامرا می رفتند تا درب حرم باز بماند. اندک شیعه ای که در این شهر بودند، پس از جنگ طائفی در عراق، کشته شده بیرون رانده شده، یا گریختند.

تشیع در موصل

موصل منطقه ای حد فاصل منطقه عرب نشین و کرد نشین با جمعیتی از هر دو گروه است که اکثریت آنان سنی مذهب هستند. اما تشیع در پیشینه این شهر وجود داشته و در حال حاضر نیز گروهی شیعه در آن زندگی می کنند. ریشه این تشیع به سابقه تسلط برخی از دولت های شیعه عراق بر موصل باز می گردد. زمانی حمدانیان و بویهیان بر این شهر تسلط داشتند. در قرن پنجم حاکم این شهر قراوش بن مخلد شیعی بود. فرزند شرف الدوله نیز که شیعه بود و به نوشته ذهبی جزیه را گرفته صرف علویان می کرد، در این شهر حکم می راند و دیوارهای شهر موصل را او درست کرد (تاریخ الاسلام: ۲۵۴/۳۲).

یکی از معروف ترین چهره های شیعه موصل، حاکم این شهر در قرن هفتم بدرالدین لؤلؤ موصلی بود که در گسترش تشیع در این شهر تلاش فراوانی کرد. ابن کثیر می نویسد که او هر ساله قندیلی به وزن یک هزار مثقال طلا برای مشهد امام علی - علیه السلام - می فرستاد (البدایه و النهایه: ۲۱۴/۱۳). وی پس از نزدیک به ۴۰ سال حکومت در موصل در سال ۶۵۷ اندکی پیش از ورود مغولان به موصل درگذشت.

در موصل، مزار یحیی بن قاسم علوی را داریم که روی صندوق قبر او با تاریخ ۶۳۷ نام همین حاکم و اسامی مبارک امامان معصوم آمده و در پایان نوشته شده است: «تطوَّع بعمله العبد الراجی الی رحمۃ ربِّه: لؤلؤ بن عبدالله ولیُّ آل محمد» (القباب المخروطیة فی العراق، چاپ ۱۹۷۴: ۵۲). مزار دیگری در این شهر از باهر بن محمد الباقر - علیه السلام - هست که در آنجا نیز نام دوازده امام آمده و بنای آن از روزگار همین بدرالدین لؤلؤ است (همان: ۷۷). هر دو امامزاده در حال حاضر آباد و زیارتگاه مردم این شهر می باشد.

امامزاده یحیی در بالای تپه ای در کنار دجله، در شمال غرب موصل، در کنار قصر متروکه ای به نام قره سرای است. گویند در اینجا مدرسه ای هم متعلق به بدرالدین لؤلؤ با تاریخ ۶۱۵ هجری بوده است. امامزاده عون الدین هم در موصل است که به نام مشهد ابن الحسن شناخته شده و آن هم از قرن هفتم هجری است. در شهر سنجار در شمال موصل، مزار سیّده زینب بن امام علی بن ابی طالب هست که البته در منابع دیگر نیامده است.

در موصل، ادیبان و عالمان شیعه ای را می شناسیم که در قرن ششم و هفتم در آن زندگی می کردند. ذهبی از ابوالثناء محمود بن کی ارسلان موصلی ترکی یاد می کند که از فرماندهان صاحب موصل نورالدین ارسلان و پسرش مسعود بود. سپس می افزاید: «کان رافضیاً غالباً» و می گوید که دیوان هم داشته است (تاریخ الاسلام ذهبی: ۵۱۴/۴۴).

احمد بن ثابت بن دینار (م ۵۰۱) معروف به عصفور الجنّه، شاعری شیعه و ساکن موصل بود. محمد بن فضل علوی متولد حلب، سالها در موصل ساکن بود؛ سپس به بغداد آمد و در محله کرخ که شیعه نشین بود ساکن گردید (معجم اعلام الشیعه: ۴۱۳). محمد بن حسن بغدادی موصلی با وصف «غالباً فی التشیع» وصف شده است (تلخیص مجمع الاداب: ۷۸۱/۵). احمد بن علی بن حسن بن ابی دنبور (م ۶۱۳) از عالمان این شهر است که منابع مخالف او را از غلات رافضه دانسته اند (الوافی بالوفیات: ۲۰۰/۷). علی بن نصر بن اسحاق که او را شیخ البلد موصل دانسته اند، از وی با عبارت «کان غالباً علی مذهب الشیعه» یاد شده است (تلخیص مجمع الاداب: ۴۵۴/۵). در حال حاضر بیش از چهارصد خانواده شیعه در موصل زندگی می کنند و محله ای که آنان در آن زندگی می کنند فیصلیه نام دارد.

شهر کرکوک در جنوب موصل با فاصله تقریبی یک صد کیلومتر است که ترکمانان شیعه در محله بزرگی با نام تسعیندر جنوب آن زندگی می کنند. ادامه این مسیر در خارج از شهر به سمت شهرهای داقوق، تازه خورماتو و طوزخورماتو همه شیعه امامی هستند. در شهر داقوق، مقام

امام صادق - علیه السلام - قرار دارد که زیارتگاه عمومی است. در توزخرماتو مقام امام علی - علیه السلام - است که آن نیز زیارتگاه است. در ادامه، شهر قرّه تپه است که ساکنان آن نیز ترکمان شیعه و کرد سنی هستند. به تدریج این منطقه به طور کامل کرد سنی می شود.

اربیل نیز از دیگر شهرهای این منطقه (۶۰ کیلومتری شرق موصل) است که در قرن هفتم شیعیانی از آن برخاسته اند. یکی از معروف ترین آنها علی بن عیسی اربلی (م ۶۹۲) نویسنده کتاب بسیار پر ارج کشف الغمه فی معرفه الائمه است که از بهترین آثار کهن در زندگی امامان شناخته می شود. او ادیب، شاعر، عالم دین و سیاستمدار در نیمه دوم قرن هفتم هجری بود. تاج الدین ابن الصلایا نیز نایب خلیفه عباسی در اربل، مردی شیعی بود که به دست مغولان به شهادت رسید (الوافی: ۱۲۸/۵).